

TÜRKLEŞME SÜRECİNDE KUZEY-DOĞU ANADOLU'DA İLK SİKKE BASIM FAALİYETLERİ: BAZI NADİR SALTUKLU VE MENGÜCEKLİ SİKKELERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Ali MIYNAT*

Öz

Müslüman-Türk Anadolu'da basılan ilk Türk sikkeleri sorunsalı, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu konuda çalışan nümismat, tarihçi ve araştırmacıların kafasını karıştırmıştır. Aslında konu üzerinde yapılan analitik, eleştirel çalışmalar çok sınırlı olmakla birlikte, birçoğu kataloglama düzeyinde kalmıştır. Ayrıca Ortaçağ çalışan tarihçilerin nümismatik bilimine yeterli özeni göstermemesi, Ortaçağ arkeolojisi disiplininin yeterince gelişmemesi, müze ve saha çalışmalarının da sığ ve sınırlı olması yeni bulgulara ulaşmayı, beraberinde yeni yorumlar getirmeyi zorlaştırmıştır. Bu çalışmada genel olarak kuzey-doğu Anadolu'da sırasıyla Erzurum ve Erzincan merkezli olarak kurulan Saltukoğulları ve Mengücekoğulları beyliklerine ait daha önce yerli ve yabancı sikke kataloglarında ya da akademik çalışmalarda yer verilmeyen bazı bakır sikkelere odaklanacağız. Bunların içinde Saltuklu meliki Ziyâüddin el-Muzaffer Gâzi'ye (518-526 / 1124-1132) ait nadir iki adet tarihsiz bakır sikke, mevcut bulgular ışığında Anadolu'da Türkler tarafından bastırılan ilk sikkelerden olmaya adaydır. 12. yüzyıl, Türklerin yeni topraklarında kalıcı olmak adına verdikleri şiddetli askerî mücadeleler yanında, sosyo-ekonomik ve idarî yapılarını tesis ederek Anadolu'nun *Türkiye* olmasını sağladıkları çağdır. Her açıdan değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bu yüzyılda, coğrafyanın çok kültürlü ikliminde etkileşimler de kaçınılmaz olmuştur. Çalışmaya konu edilen sikkeler, bölge ve dönem üzerine çalışan araştırmacılara önemli veriler sunmanın yanında, Türkmen beylerinin yeni yurtlarında bilinenden önce sikke bastırmaya başladıklarını, ayrıca Saltuklu ve Mengüceklî meliklerinin çıkarıcı bir tavırla bölgede kendilerine miras kalan ya da ellerine geçen malzemeleri nasıl kullandıklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Saltukoğulları, Mengücekoğulları, Anadolu, numismatik, sikke darbu*

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Isparta.
E-posta: alimiynat@hotmail.com; ORCID: 0000-0001-9000-6550

Bu çalışmanın bazı kısımlarında, tarafımdan hazırlanıp 2017'de Birmingham Üniversitesi'nde (İngiltere) savunulan "Cultural and Socio-Economic Relations Between the Turkmén States and the Byzantine Empire and West with A Corpus of the Turkmén Coins in the Barber Institute Coin Collection" başlıklı doktora tezinden istifade edilmiştir.

(Makale Gönderim Tarihi: 30.01.2019 - Makale Kabul Tarihi: 10.12.2019)

Abstract

**The First Coinage Activities in North-Eastern Anatolia during The Turkization Period:
Considerations on Some Rare Saltuqid and Mengujekid Coins**

Since the second half of the 19th century, the question of the earliest Turkish coins struck in Muslim-Turkish Anatolia confused the numismatists, historians and researchers working on this subject. In fact, although analytical and critical studies on the subject are very limited, many of them remain at the cataloguing level. Moreover, the fact that the historians working in the Medieval Ages did not pay enough attention to the numismatic science, the medieval archaeology discipline was not sufficiently developed, and the museum and field studies were shallow and limited, it has made it difficult to reach new findings and bring new interpretations. In this study, we will focus on some copper coins not previously included in local and foreign coin catalogues or academic studies and produced by the Saltuqid (Saltukoğulları) and Mengujekid (Mengücekoğulları) Beyliks who were respectively established in Erzurum and Erzincan. Among these, two very rare copper coins belonging to Diya al-Din al-Muzaffar Ghazi (518-526 / 1124-1132), are candidates for being one of the earliest coins to be struck by the Turks in Anatolia in the light of the available evidence. Besides severe military struggles the Turks gave to become permanent in the new territory, the 12th century is the era they ensure that Anatolia is *Türkiye* (Turkey) by establishing socio-economic and administrative structures. In this century in which changes and transformations took place, interactions in the multicultural climate of the geography have also become inevitable. These coins, which are subject to the study, besides providing important materials to researchers working on the region and period, show that the Turkmen beys started to mint coins in their new lands before known, and also how the Saltuqid and Mengujekid *meliks* pragmatically use materials that are inherited or passed on to them in the region.

Key Words: *Saltuqids, Mengujekids, Anatolia, numismatic, coins struck*

Malazgirt Zaferi'nin (1071) hemen akabinde Anadolu hızlı ve yoğun bir Türkleşme ve İslâmlaşma sürecine girmiştir. Bu sürecin öncülüğünü ve hamiliğini yapan Türkiye Selçuklu Sultanlığı'ndan başka bölgede birçok Türkmen beyliği kurulmuştur. Bunlardan ikisi, kıyı kesimleri hariç, özellikle Anadolu'nun kuzey-doğusunun Türkleşmesinde en önemli rolü üstlenmişlerdir. Bunlar Erzurum ve çevresinde kurulan, daha sonra Divriği'ye kadar hâkimiyet sahasını genişleten ve kurucusu Saltuk Bey'in adıyla anılan Saltukoğulları ve Erzincan merkezli olarak Mengücek Bey tarafından kurulan Mengücekoğulları'dır.

Anadolu'nun siyasî, idarî, demografik ve kültürel yapısının hızlı bir değişim ve dönüşüme sahne olduğu bu süreçte, Türk sikkelerinin ilk kim tarafından bastırıldığı hususu, birçok araştırmacı ve nümismat tarafından tartışmaya açılmıştır. İlk dönemde darp ettirilen sikkelerin çok büyük bir kısmının tarihsiz olması sebebiyle bu sorun tam anlamıyla çözüme kavuşturulamazken, en azından hangi Türk hanedan ve hükümdarlarının Anadolu Türk nümismatik tarihine öncülük ettiğine dair önemli bulgulara sahip olduğumuzu söylemeliyiz. Öncelikle belirtmeliyiz ki Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud (510-550 / 1116-1155) ile Danişmendli beyi Emir Gâzi (497-529 / 1104-

1134) hâkimiyet sahalarında devletleri adına ilk sikkeleri bastırılmış olup Artuklu melikleri ise soydaşlarına göre daha geç bir tarihte sikke bastırmışlardır.¹

Peki, Saltuklu ve Mengüceklî Türkmen beyleri topraklarında ilk sikkelerini hangi tarihlerden itibaren bastırmaya başlamışlardır? Yeterli olmamakla birlikte, bu Türkmen beyliklerinin bastırıldığı sikkeleri doğrudan konu alan ya da dolaylı olarak onlar hakkında bilgi veren çeşitli çalışmalar mevcuttur. Saltuklu sikkeleri üzerine ilk ve tek müstakil çalışma Türk tarihçisi Coşkun Alptekin tarafından 1985 yılında yapılmıştır.² “Saltuk Sikkeleri” başlığıyla yayınlanan bu makale, üçü İzzüddîn II. Saltuk (526-563 / 1132-1168), diğer üçü Nâsîrüddîn Muhammed'e (563-585 öncesi / 1168-1189 öncesi) ait altı adet bakır sikkeyi konu edinmiştir. Bu sikkelerden dört tanesi Erzurum Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Yazar aynı zamanda Ahmed Tevhid, Behzad Butak, İbrahim Artuk, Cevriye Artuk ve Stanley Lane-Poole gibi önemli nümismatların Türk ve İslâm paraları üzerine hazırladığı sikke kataloglarından³ da istifade ederek, makaleyi kaleme aldığı döneme kadar tespit edilebilen Saltuklu sikkelerini bir araya toplamayı denemiştir. Osman Gürbüz, 2002 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Saltukoğulları üzerine hazırladığı doktora tezinde bu beyliğin siyasî tarihi ve sanat eserlerini ele almış,⁴ ancak Saltuklu beylerinin bastırdıkları sikkeler hususunda yeni bir tipe yer vermemiş, farklı bir yorum da geliştirememiştir. Bu çalışmada yukarıda zikredilen iki Saltuklu melikinden başka, İzzüddîn II. Saltuk'un selefi olan Ziyâüddîn el-Muzaffer Gâzi'ye (518-526 / 1124-1132) ait olduğu ifade edilen iki adet bakır sikkeyi değerlendireceğiz. Yine İzzüddîn II. Saltuk'un, sikke katalogları ve diğer çalışmalarda pek görülmeyen *Latin haçı* motifli çok nadir bir sikkesine yer verecek, American Numismatic Society'nin sikke katalogunda Saltuklu Nâsîrüddîn Muhammed'e atfedilen bir başka sikkeden de bahsedeceğiz.

Mengücekoğulları sikkeleri hakkında ise sanat tarihçisi Adil Özme 2004 yılında bir makale kaleme almış, tespit edebildiği Mengüceklî sikkelerini bu çalışmasına koymuştur.⁵ Söz konusu çalışmada yazar, “*Bugüne kadar bulunan ve çeşitli koleksiyonlardaki buluntular ışığında, Mengüceklîlerden ilk sikke darp*

¹ Mardin'de Hüsameddin Timurtaş 542 / 1147-8 yılından itibaren, Hasankeyf'te ise çağdaşı ve soydaşı Fahreddin Kara Arslan muhtemelen aynı yıllarda tarihsiz bakır sikkeler darp ettirmişlerdir. Bkz. Artuk 1993, s. 73, 84.

² Alptekin 1985, s. 293-296.

³ Bkz. Tevhid 1903; Butak 1947; Artuk 1974; Lane-Poole 1877. İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk, genel olarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri sikke koleksiyonunu kullanırken, İngiliz nümismat Stanley Lane-Poole, British Museum sikke koleksiyonundan istifade etmiştir.

⁴ Bkz. Gürbüz 2002.

⁵ Özme 2004, s. 95-105.

ettiren hükümdarın, *Fahreddîn Behrâmşâh olduğu anlaşılmaktadır*” diye yazsa da Fahrüddîn Behrâmşâh’ın (560-622 / 1165-1225) Divriği’de eş zamanlı olarak hüküm süren kardeşi Süleymân bin İshâk’a (536-570 / 1142-1175) ait sikkeyi gözden kaçırdığını söylemeliyiz. British Museum ve bazı özel koleksiyonlarda örnekleri mevcut olan bu bakır sikkeye dair tartışmaya aşağıda yer vereceğiz.

Özetle bu makalede yukarıda zikrettiğimiz çalışmalardan farklı olarak oldukça nadir ve daha önce yayımlanmayan veya yeterli incelemeye tabi tutulmayan altı farklı tipte sikkeyi tartışmaya açacağız. Aşağıda görüleceği üzere British Museum ve American Numismatic Society gibi dünyada çok iyi tanınan kuruluşların koleksiyonlarının yanında, çeşitli saygın özel koleksiyon ve müzayedelerde karşımıza çıkan bu sikkelerin büyük bölümü çok nadirdir. Büyük oranda yıpranmış durumda olmaları, sikkeleri kimliklendirmeyi güçleştirmektedir. Ancak sikkelerdeki yazıların okunabilir kısımları üzerinden, gerek yazı tipleri ve gerekse figürler vasıtasıyla çıkarımlar yapmayı deneyecek, değerlendirmeler yapacağız.

Şekil 1. Solda: Ziyâüddîn’in bakır sikkesi, basım yeri yok, tarihsiz, 6,59 g;⁶ VII. Mikhail Dukas’ın bastırıldığı *tetareronun* ön yüzü (The Barber Institute Coin Collection, B5465; P. D. Whitting Collection).

Şimdiye değin tam olarak kimliklendirilemeyip, ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmayan, üzerinde Arapça yazılar taşıyan bir bakır sikke, Bizans sikke ikonografisinde karşılaştığımız, kucağında bebek İsa bulunan Hz. Meryem figürü taşımaktadır (Şekil 1). 7. yüzyıldan itibaren Bizans sikkelerinde görülmeye başlayan ve özellikle 11. yüzyılda Bizans sikke ve mühürlerinde yaygınlaşan bu figür, nümismatik literatüründe *Νικοποιός / Nikopoios (Zafer Yapıcı)* olarak adlandırılır. Sikkenin arka yüzündeki Arapça yazı eksik

⁶ <http://www.acsearch.info/search.html?id=1520419> (Siteye Giriş: 10.01.2019) Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG. Bu Türkmen sikkesi ilk defa *A Checklist of Islamic Coins*’de görülür (Album 1998, s. 94, no. A1890).

olduğundan okunabilen kısımlar en azından onun bir İslâm lideri tarafından bastırıldığını açıkça göstermektedir.

Sikkenin ön yüzünde bulunan Virgin Nikopoios büstü, II. Basileos Bulgarkıran'a (976-1025) atfedilen *anonim miliaresion*da, III. Romanos Argyros (1028-1034), IV. Romanos Diogenes (1067-1071) ve VII. Mikhail Dukas'ın (1067-1071) altın *tetarteron nomismaları*nda; IV. Romanos Diogenes ve VII. Mikhail Dukas'ın *miliaresion*larında; I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) para reformu (1092) öncesi bastırıldığı *fels*lerde görülmektedir.⁷ Ancak konu edindiğimiz İslâm sikkesinde Bizans paralarındakinden farklı olarak daha kaba bir işçilik olduğu, portrelerin yüzünün seçilemediği ve sikkenin oldukça tahriş olduğu bir görülmektedir. Ayrıca figürün bize göre sol tarafına çiçeğe benzer bir motif eklenmiştir. Sikkenin arka yüzünde ise dairesel üç yazı kuşağı olup, en dıştaki yazı kuşağı tamamen silik ve yıpranmış olduğundan okunamamaktadır. Ortadaki dairede ضيا الدين / *Ziyâü'd-Dîn* kelimesi net bir şekilde görülmektedir. Onun etrafındaki yazının büyük kısmı yıpranmış iken, bir parçası السلطان(ن) مغيث ...الد / *es-Sultâ(n) Muğîsü'd-D...* olarak okunabilmektedir. (Bkz. Şekil 1)

Günümüzde daha temiz örneklerine rastlamadığımız bu sikkenin kim tarafından bastırıldığını öğrenmek için, en azından üzerinde okuyabildiğimiz unvan ve lâkapların izini sürmemiz yerinde olacaktır. Mevcut kaynaklar Ziyâüddîn unvanıyla Anadolu'nun kuzeyinde 12. yüzyıl ve 13. yüzyılın başlarında yaşamış olan iki ayrı kişiden bahsetmektedir: Birincisi 1202 ile 1225 yılları arasında Erzurum'da meliklik yapan Muğîsüddîn Tuğrulşâh'ın gulam emiri Ziyâüddîn Lulu'dur.⁸ Hem emirin hem de Selçuklu melikinun lâkabı sikkedekilerle örtüşmektedir.

Bu sikkenin sahibi olabilecek bir diğer aday ise 12. yüzyılın ilk yarısında Erzurum'da hüküm süren Saltuklu meliki Ziyâüddîn el-Muzaffer Gâzi'dir (518-526 / 1124-1132).⁹ Sikkenin merkezindeki ifade Saltuklu yöneticisine işaret ederken, marjindeki ifade onun hâmisi Irak Selçuklu sultanı Mahmud bin Muhammed Tapar (512-525 / 1118-1131) olabilir ki kaynaklar adı geçen Irak

⁷ Ünal 2015, s. 74, 75. Bu figürün farklı formları da bulunmakla birlikte, bunlar da Bizans sikke ikonografisinde kendine geniş yer bulmuştur. Örneğin, *Kare arkalıklı tahtta oturan Virgin Nikopoios* I. Andronikos Komnenos (1183-1185) ve II. İsaakios'un (1185-1195) *hyperpyron*larında; III. İoannes Dukas'ın (1221-1254) *elektron-billon aspron trakhysinde*, I. Manuel Dukas'ın *billon aspron trakhysinde* görülür (Ünal 2015, s. 79, 80).

Arkalıksız tahtta oturan Virgin Nikopoios ise I. Aleksios Komnenos, I. Manuel Dukas, II. İsaakios, III. İoannes Dukas, II. Theodors (1254-1258), Theodoros Dukas, I. Manuel Dukas ve II. İoannes Dukas'ın *elektron aspron trakhylere*nde; II. İoannes ve I. Theodoros (1205-1221) *billonaspron trakhylere*nde görülür (Ünal 2015, s. 80).

⁸ Ziyâüddîn Lulu Bayburt'ta, *işfehâlâr* (ordu komutanı), *kâtûvâl* (garnizon komutanı) ve *üstâdü'd-dâr* (saray baş kâhyası) unvanlarıyla bir çok yapı inşa ettirmiştir (Bkz. Redford 2013, s. 316 vd).

⁹ Gürbüz 2002, s. 75-78.

Selçuklu sultanının *Muğîsü'd-Dünyâ ve'd-Dîn* lâkabını kullandığını doğrular. İranlı tarihçi Hamdullah Mustevfî Kazvîni (öl. 740 /1340'dan sonra) *Târih-i Güzide* adlı eserinde Büyük Selçuklu sultanı olan amcası Sencer (510-552 / 1117-1157) tarafından Mahmud'a Irak, Azerbaycan, Bağdat, Diyâr Bekr, Fars, Gürcistan ve Ermenistan topraklarının yönetiminin verildiğini, ayrıca Abbasi halifesi Ebû Mansûr Müsterşid-Billâh (511-529 / 1118-1135) tarafından *Muğîsü'd-Dünyâ ve'd-Dîn yemînu emiri'l-mü'minîn* lâkabı ile onurlandırıldığını belirtir.¹⁰ Bu bilgi aynı zamanda Ziyâüddîn'in topraklarının Mahmud'un hâkimiyet sahası içerisinde olduğunu da doğrulamaktadır.¹¹ Netice itibariyle ön yüzü Bizans sikke ve mühür ikonografisinden esinlenerek üretilmiş bu bakır sikkenin bahsi geçen Saltuklu meliki tarafından darp ettirildiği akla daha yakın görülmektedir.

Bu noktada, şunu da belirtmeliyiz ki tarihî kaynaklar Ziyâüddîn'in hâkimiyet devri hakkında oldukça sessiz kalmıştır. Hatta bu melikin varlığından yakın zamanda Tepsi Minare kitabesinin çözümlenmesiyle birlikte haberdar oluyoruz. Saltukluların başkenti Erzurum'da yer alan meşhur mimarî yapılar İç Kale'deki Kale Kapısı ve önceleri gözetleme kulesi olarak yapılmış, sonraki dönemlerde ise saat kulesi olarak kullanılmaya başlanmış Tepsi Minâre, Ziyâüddîn'den kalan en önemli kültür mirasları olarak günümüzde halen tüm haşmetiyle ayakta durmaktadır.¹² Ayrıca günümüzde Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan Ebû Bekr Rebi' b. Ahmed el-Ahaveyn en-Neccârî tarafından Erran'daki Duvin şehrinde yazılmış *Kitâbu'l-hidâye fi't-tubb* adlı eserin Ziyâüddîn Gâzi tarafından yazdırıldığı bilinmektedir.¹³ Anadolu'da Türklerin bastırıldığı ilk sikkelerden biri olmaya namzet bu sikkenin daha temiz örneklerini tespit ettiğimizde, sikke üzerindeki yazıların tümünü okuma imkânına sahip olacak ve böylece daha kesin hükümde bulunabileceğiz.

Diğer taraftan Ziyâüddîn Gâzi'ye ait, günümüze değin basılmış sikke kataloglarında rastlanmayan bir diğer sikke tipi daha net yorumlar yapmamıza imkân sunmaktadır. Oldukça nadir olan bu bakır sikkenin hem arka yüzünde tercih edilen örgü, hem de üzerindeki yazı karakterlerinin ciddî benzerlikleri bu sikkenin yukarıda değerlendirdiğimiz sikkeyi hazırlayan zanaatkâr tarafından düzenlenmiş olma ihtimalini akla getirmektedir. Ayrıca, daha temiz ve okunaklı örnekleri bulunan bu sikke, ortada Saltuklu melikinin adını verirken, onun çevresinde dairesel yazı kuşağı içerisinde yukarıdaki sikkede olduğu gibi tâbi

¹⁰ Kazvîni 2018, s. 363; Kazvîni 2015, s. 79; Kazvîni 1913, s. 102. 'Unvan' için bkz. Nişâpûrî 2001, s. 99; Özyayın 2003, s. 371, 372.

¹¹ Bu konuda ve Ziyâüddîn dönemi hakkında bkz. Turan 1993, s. 8-9 ve Sümer 1990, s. 23-29.

¹² Bu yapı kitabeleri ve Ziyâüddîn'in idaresi hakkında sınırlı bilgi için bkz. Gürbüz 2002, s.75-78.

¹³ Algaç 2003, s. 116.

oldukları Irak Selçuklu sultanı Mahmud bin Muhammed Tapar'ın unvan ve adına yer verir.

Şekil 2. Ziyâüddîn'in bakır sikkesi, basım yeri yok, tarihsiz, 4,17 g, <https://www.acsearch.info/search.html?id=3263014> (Siteye giriş: 10. 01. 2019).

Sikkenin ön yüzünde sağ elinde haç taşıyan ve sol elindeki mızrakla bir yaratığı (muhtemelen ejderha) öldüren, at üzerinde başının etrafı haleli St. George figürü sergilenmektedir. Bizans kilise ikonografisine ait bu figür, Bizans paralarında görülmezken gerek Anadolu'da Bizans'tan miras kalan kiliselerde, gerekse Haçlı sikkelerinde karşımıza çıkmaktadır.¹⁴ Anadolu'daki birçok Türk beyinin bu figüre rağbet ettiği ve sikkelerinde ona yer verdiği de bilinmektedir. Örneğin Danişmendlilerin Malatya kolunun son meliki Nâsırüddîn Muhammed'in, Malatya Türkiye Selçuklularının eline geçtikten (1178) sonra babası II. Kılıç Arslan tarafından buraya melik olarak atanan Kayserşâh'ın, 13. yüzyılın başlarında Tokat'taki melikliği döneminde Alaüddin Keykubâd'ın St. George'un aynı temsilini sikkelerinde resmettikleri görülür.¹⁵

Sikkenin arka yüzünde ortadaki dairede iki satır halinde ضيا الدين / Ziyâü'd-Dîn lâkabı net bir şekilde görülmektedir ki yazı karakterleri bir önceki sikkeyle birebir aynı özellikleri taşımaktadır. Çevresindeki dairesel yazı kuşağında ise *es-Sultân Mahmûd Muğîsü'd-Dîn* / السلطان محمود مغيث الدين ifadesi okunmaktadır (Bkz. Şekil 2). Dolayısıyla bu tarihsiz sikke Saltuklu meliki Ziyâüddîn tarafından hicrî 525 / milâdî 1131 yılından önce bastırılmış olmalıdır.

¹⁴ Shukurov 2004, s. 731; Schlumberger 1878, s. 48, 49, tablo 2. Örneğin 1112-1119 yılları arasında Antakya naibliği yapan Salerno'lu Roger'in bu türden paralarına rastlanır. Örnekler için bkz. The Barber Institute Coin Collection, CR10, CR11, CR12; P. D. Whitting Collection. Özellikle Kapadokya'daki kiliselerde yer alan *at üzerinde ejderha öldüren St. George* figürleri için bkz. Walter 2003, s. 128.

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Mıynat 2017, s. 225 vd.

Ziyâüddîn Gâzi'nin yeğeni ve aynı zamanda selefi olan İzzüddîn II. Saltuk bin Ali (526-563 / 1132-1168) tarafından Erzurum'da bastırılan bakır sikke Saltukoğullarının Irak Selçuklu Sultanlığı'nı metbû olarak tanımaya devam ettiğinin delilidir. Bu sikke ön yüzünde iki adet ayakta durur vaziyette, üç-basamaklı platform üzerindeki patrik haçını tutan figürler sergilemektedir.¹⁶ Tarihsiz olan bu Saltuklu sikkesinin arka yüzündeki yazı Irak Selçuklu sultanı Giyâsüddîn Mesud bin Muhammed Tapar'ı (529-547 / 1134-1152) İzzüddîn II. Saltuk'un metbûu olarak göstermektedir. Bu durum, Bizans sikke ikonografisinden figürler içeren bu tarihsiz Saltuklu parasının Giyâsüddîn Mesud'un iktidar yılları olan 529/1134 ile 547/1152 yılları arasındaki bir tarihte darp ettirildiğine işaret eder:

السلطان المعظم مسعود بن محمد عز الدين سلق بن علي
es-Sultân / el-Mu'azzam / Mes[‘ûd] / bin Muhammed ‘İzzü'd-[Dîn] /
Salduk [bin / ‘Âli] (Bkz. Şekil 3)

Şekil 3 Solda: İzzüddîn II. Saltuk'un bakır sikkesi, basım yeri yok, tarihsiz, 5,03 g., The Barber Institute Coin Collection, TK486; P. D. Whitting Collection; Sağda: II. Ioannes Komnenos'un Bastırdığı *elektron aspron trakhynin* arka yüzü, the Barber Institute Coin Collection, B5629; P. D. Whitting Collection.

İzzüddîn II. Saltuk'un sikkesi üzerinde ayakta duran figür betimlemeleri II. Ioannes Komnenos'un (1118-1143) İstanbul'da (Konstantinopol) bastırdığı *elektron aspron trakhylere*nin arka yüzündeki tasvirlerle büyük benzerlik

¹⁶ Tevhid 1903, s. 61, no. 92; Lane-Poole 1877, s. 113, no. 306; Butak 1947, s. 86, no. 99; Artuk 1974, s. 389, no. 1194; Album 1998, s. 94, no. 1890; Topraktepe 2009, s. 125, no. 14976; Shukurov, 2004, s. 730-731. Shukurov, İzzüddîn II. Saltuk'un 1145 ile 1174 yılları arasında Saltuklu meliki olduğunu söylese de, babası Ali'nin hicri 526 / miladi 1132 yılında ölümünün ardından tahta çıkmış olmalıdır. Ölümüne yani hicri 563 / miladi 1168 yılına kadar hanedanlığın başında kalmıştır. Detaylar için bkz. Bosworth. 1996, s. 218; G. Leiser 1995, s. 1001; Özaydın 2009a, s. 54-56; Gürbüz 2002, s. 78 vd.

göstermektedir.¹⁷ Özellikle belirtmek gerekir ki çağdaş bir Bizans parasındaki resmi taklit eden Saltuklu melikinin bu sikkesi, yeni basılan Bizans sikkelerinin Saltuklu topraklarına ulaştığını ve pek muhtemelen de Saltuklu sikkeleriyle birlikte bölgesel pazarlarda kullanıldığını akla getirmektedir. Danişmendli emiri Nâsırüddîn'in Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos'un (1143-1180) *trakhy nomismasından* esinlenmiş ve Yağlıbasan'ın yine I. Manuel'in sikke ya da mühürlerinden türetilmiş mühürlerinin¹⁸ yanında söz konusu Saltuklu sikkesi 12. yüzyıl ortalarında çağdaş Bizans paralarının Anadolu'da, az da olsa, dolaşım halinde olduğunu göstermektedir. Bizans imparatoru II. Ioannes Komnenos'un 12. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'daki Türklere karşı düzenlediği askerî kampanyalar göz önünde bulundurulduğunda Bizans'ın başkentinde basılan paraların Anadolu'nun içlerine, hatta Doğu Anadolu'ya seyahat ediyor olması sürpriz bir durum olarak görülmemelidir. Bizans askerî birlikleri Saltuklu topraklarına girmese de, Saltukluların batı komşusu Danişmendli bölgeleri çeşitli zamanlarda hedef olmuştur. Hatta II. Ioannes, 1139'da Danişmendli Melik Muhammed ve müttefiki Trabzon hâkimi Konstantin Gabras'a büyük bir askerî sefer düzenlemiştir. Bitinya ve Paflagonya boyunca ilerleyen Bizans ordusu, Saltuklu başkenti Erzurum'la ticarî yollar vasıtasıyla bağlantısı olan Niksar'ı (Neocaesarea) kuşatmıştır.¹⁹ Bu sefer esnasında Bizans askerlerinin iâşe ve maaşları ve diğer tüm masraflar için büyük miktarda II. Ioannes'in *aspron trakhysi* Türkler tarafından yönetilen Anadolu'ya ve onun pazarlarına taşınmış olmalıdır. Dolayısıyla Saltuklu melikinin bölgede sirkülasyonda olan bu Bizans sikkelerini görmüş ve taklit etmiş olması ihtimal dahilindedir.²⁰

Türkmen emir ve meliklerinin hizmetinde bulunan *darrablar*, Bizans nümismatik ikonografisinden figürleri taklit ederken genellikle *haç* gibi ayırt edici Hıristiyan sembollerini silmeyi tercih etmişlerdir. Fakat Ziyâüddîn ve İzzüddîn II. Saltuk'un sikke örneklerinde olduğu gibi bir kaç istisna bulmak

¹⁷ Hendy 1999, s. 261 vd.; Grierson 1999, s. 11, fig. 17. Bizans sikkesinin ön yüzünde desteksiz tahta oturan sağ eliyle kutsama işareti yapan, sol elinde *İncil* tutan İsa figürü; arka yüzünde askerî kıyafet içerisinde, başının etrafında hale bulunan, sol elinde kılıcını ve sağ eliyle patrik haçını tutan İmparator II. Ioannes Komnenos ve St. George'un ayakta duran figürleri yer almaktadır. Bkz. The Barber Institute Coin Collection, no. B5627-B5639; P. D. Whitting Collection.

¹⁸ Mıynat 2017, s. 145, 219.

¹⁹ Khoniates 1995, s. 23; Angold 1997, s. 157; Turan 2002, s. 176.

²⁰ Hatta yönetiminin son yıllarında, Türkmen emir İzzüddîn II. Saltuk Bizans İmparatorluğu'nun içişlerine karışmak konusunda tereddüt etmemiştir. Nürüddîn Zengî'nin sarayını ziyaretinden sonra, Andronikos Komnenos Erzurum'u ziyaret etmiş ve kendisine Saltuklu emiri tarafından *Kolonea* yakınında bir kale verilmiştir. Manuel'in 1180 yılında ölümünden kısa zaman öncesine değin, Andronikos burada kalmış ve Bizans topraklarına yağma akınları düzenlemiştir. Khoniates 1995, s. 98; Brand 1968, s. 17, 18; Beihammer 2011, s. 622.

mümkündür. Daha da ilginç Erzurum ve Divriği’de 12. yüzyılın ilk yarısında basılan iki sikke tipinin bir yüzünde ‘haç’ figürü bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Bizans *anonim Class I* bakır sikkeleri üzerindeki *Latin haçı*ni taşıırken, diğeri *anonim Class C* veya I. Aleksios Komnenos’un reform öncesi Selanik’te basılan anonim bakır *fels*lerinden türetilmiş orijinal bir modeldir.

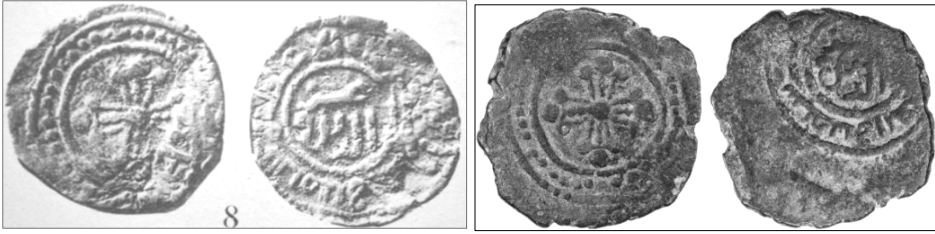

Şekil 4 Solda: İzzüddîn II. Saltuk’un bakır sikkesi, basım yeri yok, tarihsiz, <http://www.acsearch.info/search.html?id=865376> (Siteye giriş: 10.01.2019); Sağda: Bizans anonim bakır sikkesi (Class I), The Barber Institute Coin Collection, B5273, P. D. Whitting Collection.

Ön yüzünde Arapça *عز الدين* / ‘*Izzü’d-Dîn* lâkabı bulunan bir İslâm sikkesi, arka yüzünde ucunda bir küçük küre (globül) ve çevresinde ondan daha küçük iki kürecik ile süslenmiş bir ‘Latin haçı’ taşımaktadır (Bkz. Şekil 4). Gerek resmini paylaştığımız, gerekse bu sikkenin diğeri örneklerinin oldukça yıpranmış olması dairesel yazı kuşağı içerisindeki tüm metni okumamızı zorlaştırmaktadır. Aynı zamanda bu dönemde Arapça olarak basılan Türkmen sikkelerinde imlâ kurallarına pek riayet edilmemesi, yazı karakterlerinde belli bir standardın da olmayışı, nümismatların farklı okumalar yapmasına neden olmaktadır. Bu sikkenin ön yüzündeki dairesel yazı kuşağı büyük oranda silik iken, çeşitli Arapça karakterlerin olduğu sağlam kısmı *مسعود* / *Mes’ûd* olarak okunabilir. Sikkenin ön yüzündeki İzzüddîn, Saltuklu meliki İzzüddîn II. Saltuk b. Ali’yi, Mesud ise onun metbûu Irak Selçuklu sultanı Mesud bin Muḥammed Tapar (529-547 / 1134-1152)’ı temsil ediyor olmalıdır. Saltuklu melikinin, yukarıda bahsettiğimiz II. Ioannes Komnenos’un *elektronaspron trakhysinden* esinlenilmiş diğeri sikkesinde aynı Selçuklu sultanının adına yer veriyor olması bu ihtimali mümkün kılmaktadır.

Bu Saltuklu sikkesinin çeşitli varyasyonları bulunmakla birlikte, 19. yüzyılın son yıllarında İslâm sikkeleri üzerine çalışmalar kaleme alan Fransız şarkiyatçısı ve nümismat Paul Casanova (1861-1926) tarafından basılmış kısmen daha okunaklı benzer bir örneği, tamamını olmasa da en azından metnin bir bölümünü daha okumamıza müsaade etmektedir (Bkz. Şekil 5). Merkezdeki

yazıt yeniden عز الدين / 'Izzü'd-Dîn ifadesini açıkça sergilemekte iken, marjindeki ifade Casanova tarafından ؟...[السلطان الاعظم سنقر] / *el-Sultânü'l-a'zam Sungur...* olarak okunmuştur.²¹ Ancak Batılı nümismat sikkede bahsi geçen Sungur'un kim olduğu konusunda bir yorum getirememiştir. Buna karşın, bu kelimeyi Sungur (سنقر) yerine Sencer (سنجر) olarak okumak daha kabul edilebilirdir. Büyük Selçuklu sultanı Sencer'in (511-552/ 1118-1157) 12. yüzyılın ilk yarısında السلطان الاعظم / *el-sultânü'l-a'zam* unvanını kullandığı kaynaklarla sabittir. 513/1119 yılında Sultan Mahmud ve Selçuklu sultanı Sencer arasında yapılan anlaşma ile birlikte Sencer *es-sultânü'l-a'zam* ve *sultânü's-selâfîn* unvanlarını kullanma hakkına sahip olurken, Mahmud ise *es-sultânü'l-mu'azzam* ve *seyyidü's-selâfîn* unvanlarına sahip olabilecekti.²² Bu durum bize Saltuklu melikinin Irak Selçuklu sultanının yanında Büyük Selçuklu sultanını da metbu olarak tanıdığını, böylece onun adına da sikkesinde yer verdiğini göstermektedir.

Şekil 5. Solda: İzzüddîn II. Saltuk'un bakır sikkesi, tarihsiz, basım yeri yok. Casanova 1896, s. 15-16; Hennequin 1985, no. 1959. Sağda: Aynı sikkenin farklı bir örneği <https://www.acsearch.info/search.html?id=4704063> (Siteye giriş: 10.01.2019).

Ayrıca sikkenin üzerindeki sembolün 1075-1080 yılları arasında üretilen *Class I Bizans anonim bakır felsterindeki* ile benzer özellikler gösterdiğini tekrar belirtmeliyiz. Aynı zamanda Urfa Haçlı kontu II. Baldwin'in (1110-1118)²³ ve Trabzon hâkimi Theodore Gabras'ın²⁴ bakır sikkeleri arka yüzlerinde benzer özelliklere sahip *Latin haçı* taşımaktadır.

Mevcut nümismatik kanıtlar ışığında Saltukluların komşusu bir diğer Türkmen beyliği Mengücekoğullarının ilk sikkelerini, tarih sahnesine çıkışlarından çok sonra bastırdıkları söylenebilir. Oldukça uzun süre Mengüceklî tahtında kalan Fahrüddîn Behrâmşâh (560-622 / 1165-1225),

²¹ Casanova 1896, s. 15, 16, no. 8. Aynı sikke Fransız nümismat Gilles Hennequin tarafından 1985'teki sikke kataloğunda tekrar yayınlanmıştır (Hennequin 1985, s. 863, no. 1959).

²² Özaydın 2009b, s. 508.

²³ The Barber Institute Coin Collection, no. CH03-CH05; P.D. Whitting Collection.

²⁴ Bendall 1977, s. 131.

payitaht Erzincan'da Bizans sikke ikonografisinden türetilmiş figürlü bir sikke darp ettirmiştir ki, bu Mengüceklilere ait en eski paralardan biri olarak kabul edilir.²⁵ Buna karşın, Mengüceklî I. Süleyman bin İshâk'a (536-573'den önce / 1142-1177'den önce) atfedilen bir bakır sikkeden bu çalışmamızda bahsetmemiz yerinde olacaktır. 12. yüzyılın ortalarında, Mengüceklî Türkmen Beyliği iki kardeş arasında bölünmüştür: Küçük kardeş Süleyman Divriği'de hâkimiyetini ilan ederken, Fahreddîn Behrâmşâh ve Süleyman'ın babası Davud, Erzincan merkezli olarak idareye devam etmiştir. Mengüceklîlerin Divriği kolunun ilk yöneticisi Süleyman'ın hâkimiyet yılları hakkında yazılı kaynaklar sessiz olmakla birlikte, günümüze onun devrinde inşa edilmiş Kale Camii özgün mimarisiyle ayakta kalabilmiş en eski Anadolu Türk camilerinden biridir.²⁶ Herşeye rağmen oğlu ve halefi Seyfüddin Ebû'l-Muzaffer Şâhinşâh tarafından 573/1177'de basılan sikke,²⁷ Süleyman bin İshâk'ın hâkimiyetinin bu tarihten önce son bulduğuna işaret etmektedir.

Süleyman'ın bakır sikkesi ilk olarak 1976 yılında *British Museum Occasional Papers*'da yayınlanmıştır.²⁸ Batılı meşhur nümismat Nicholas Lowick bu sikke tipinden kısaca bahsetmiş ve sikkenin üzerindeki figürü *bezemeli haç* olarak betimlemiştir.²⁹ Lane-Poole (1877), Ahmed Tevhid (1903), Butak (1947), Artuk (1971) ve Hennequin (1985) tarafından hazırlanmış İslâm sikkeleri kataloglarında bu sikke türü yer almazken, sadece Stephen Album (1998) tarafından kimliklendirilmiştir.³⁰ İlginç bir şekilde, sikkenin ön yüzünde noktalı bir daire içinde *bezemeli haç* bulunmakta, bu sembolün her bir köşesini çevreleyen IC-XC-NI-KA (İsa Mesih muzafferdir) ibaresi yer almaktadır. Diğer yüzde ise Mengüceklî yöneticisinin adı ve unvanı tâkip ettiği şekilde verilmektedir:

... / ... الدین / (و) الدین / (بن) اسحق جمال الدنيا / سلیمان /

Cemâlû'd-Dünyâ / ve'd-Dîn ... /... Süleymân / bin İshâk (Bkz. Şekil 6)

²⁵ Casanova 1896, s. 312; Tevhid 1903: s. 77, no. 95; Artuk 1974, s. 388, no. 1191; Hennequin 1985, s. 843, no. 1934; Şentürk ve Johnson 1994, s.15, no. 4; Album 1998, s. 94, no. 1892.1.

²⁶ Sakaoğlu 2016, s. 149-151.

²⁷ Artuk 1974, s. 389, no. 1193; Özme 2004, s. 98; Album 1998, s. 94, no. 1893.

²⁸ *British Museum Occasional Papers* no. 25.

²⁹ Lowick 1985, s. 168.

³⁰ Album 1998: p. 94, no. 1894 and 1894A. Bu katalogta yazının okunamayan kısmı için “el-Hüseyn bin” teklifi sunulsa da, yeterince ikna edici değildir. Her şeyden önce Ortaçağlarda “Hüseyn bin Süleyman bin İshak” ismiyle bir hükümdar bilinmemektedir.

Şekil 6. Süleyman bin İshâk'ın bakır sikkesi, basım yeri yok, tarihsiz, 1,92 g, <http://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=23199> (Siteye giriş: 10.01.2019).

Kıymetli taşlarla süslü *haç* sembolünün dört köşesine nakşedilmiş IC-XC-NI-KA ifadesi IV. Mikhail (1034-1041) devrinde bastırılan *Bizans anonim bakır sikkeleri C sınıfındaki* örneklere benzemektedir. Yine muhtemelen 11. yüzyılın son çeyreğinde Trabzon'da basılan bakır sikkeleri andırmaktadır.³¹ Her iki örneğin de arka yüzlerinde, mücevherlerle işlenmiş uç kısımlarında küreler bulunan kısa bir *haç sembolü* ve Süleyman'ın sikke tipinde olduğu gibi, her kenarında birbirini tamamlayan yukarıdaki ifade yer almaktadır. Buna karşın, Mengüceklî zanaatkâr Bizans haçını değiştirmiş; tamamen orijinal bir model ortaya çıkarmıştır. Ancak sürpriz bir biçimde IC-XC-NI-KA ibaresine dokunmamıştır.

Aslında bu ilgi çekici Türkmen sikkelerinden başka, *haç* sembolü Ortaçağ Anadolu'sunda Türklerin sosyal yaşama ait araçları üzerinde de kendine yer bulmuştur.³² Türk objeleri üzerinde yer alan bir Hıristiyan sembolü olan *haç* figürünü genellemek ve yorumlamak oldukça zor olmakla birlikte, bölgenin İslam öncesi geçmişinin ve hâkimiyetleri altında yaşayan Hıristiyan tebaanın onların tercihlerinde rol oynadığı düşünülebilir. Konuyla alakalı daha ileri bir yorum sanat tarihçisi ve arkeolog Scott Redford'un 2013'te yayınlanan çalışmasında dillendirilmiştir. Antalya surlarında bulunan 1225-1226 yıllarına tarihli iki kitabeli konu alan makalesinde Redford, bu kitabelerin yanlarında bulunan mahkuk *haç* sembollerine dikkat çekmektedir. Devamında bunların Bizans idaresiyle bağıntılı olduğunu ve Selçukluların bunları kendilerine mâl edip kullanmalarının Bizans hâkimiyet geleneklerini öğrenip, onlara adapte olma politikasının bir parçası olduğunu yazmıştır.³³ Redford'un bu

³¹ Bendall 1977, s. 131, no. 4.

³² Örnekler için bkz. Hasluck 1929 (s. 30, 31) ve Speros Vryonis (1971, s. 489). Aynı zamanda halılar üzerindeki *haç* ve dört kozmik gücü (ateş, su, hava ve toprak) temsil eden *swastika* sembolleri için bkz. Kardeşlik 2010, s. 73-90.

³³ Redford 2013, s. 328-331, res. 14, 15.

yaklaşımından hareketle, şunu rahatlıkla teklif edebiliriz ki Türkmen sikkeleri ya da objeleri üzerindeki bu haç sembolleri, politik ve ideolojik bir niyetle kullanılmış olmakla birlikte, dinî bir anlam ifade etmemektedir.

Şekil 7 Nâsîrüddîn Muhammed (?), bakır fels, 6, 3 g,
American Numismatic Society Coin Collection, no. 1976.154.1;
<http://numismatics.org/collection/1976.154.1?lang=tr> (Siteye giriş: 10.01.2019).

Son olarak American Numismatic Society'nin sikke koleksiyonunda 1976.154.1 numarayla kayıtlı bulunan nadir bir sikkeyi de paylaşarak çalışmamızı noktalayacağız. Ön yüzünde pek muhtemelen yine Bizans sikke ikonografisinden türetilmiş bir figürün yer aldığı bu bakır sikkenin arka yüzünde acemice *Nâsîrî'd-Devle* / ناصر الدولة lâkabının yazılı olduğu görülür (Bkz. Şekil 7). Merkezde yer alan ismin etrafındaki yazılar büyük oranda yıpranmış ve silinmiş olup bir bütünlük arz etmez. Daha temiz örneklerine rastlayamadığımızdan buradaki Nâsîrüddeve'nin kim olduğu konusunda net bir kaniya varamıyoruz. Ancak sikkedeki gerek figür seçimi, gerek yazı karakterleri, gerekse onların özensizce yazım şekli onu Anadolu'da basılmış ilk dönem Türkmen sikkeleriyle ilişkilendirmemize müsaade etmektedir. Bu devir ve coğrafyada söz konusu unvanı kullanan başlıca iki Türkmen beyi vardır: Danişmendoğulları Malatya meliki Nâsîrüddîn Muhammed (ilk dön. 557-565 / 1162-1170; ikinci dön. 570-573 / 1175-1178) ve Saltuklu meliki Nâsîrüddîn Muhammed (563-585 öncesi / 1168-1189 öncesi). Başka sikkeler de darp ettirdiğini bildiğimiz Saltuklu meliki Nâsîrüddîn Muhammed'in bastırıldığı sikkelerden biri olmaya namzet bu sikke hakkında, elimizdeki verilerin sınırlı olması nedeniyle daha derin bir analiz yapamıyoruz. Ancak bu tip sikkenin daha temiz örneklerine ulaşıldığında daha doğru ve sağlıklı bir değerlendirme yapılabilecektir.

Sonuç

Malazgirt Zaferi'nin (1071) ardından Anadolu'nun Türkleşme sürecinde burada devlet kuran Türk beyleri ekonomik değerinin yanında, sembolik bir değere de sahip olan sikkelerini bastırmaya girişmişlerdir. Günümüze ulaşan bulgular ışığında, bu sikke basım faaliyetlerinin biraz zaman aldığı söylenebilir. Selçuklu sultanı I. Mesud'un Bizans sikke ikonografisinden esinlenerek bastırdığı bir bakır *felsin* yanında, Danişmendli beyi Emir Gazi'nin ölümünden önce (529/1134) yine tarihsiz iki adet Yunanca bakır sikke bastırdığını biliyoruz. Diğer taraftan Saltuklu ve Mengüceklî beylerine ait ilk sikkeler bundan önce yapılan sınırlı çalışmalarda sırasıyla İzzüddîn II. Saltuk ve Behrâmşâh tarafından bastırılmış olarak gösterilir. Ancak bu çalışma gerek Saltuklu meliki İzzüddîn'in selefi Ziyâüddîn Gâzi'nin (518-526 / 1124-1132), gerekse hicrî 536-573 / miladî 1142-1177 yılları arasında Divriği'de hâkimiyet sürdüren Mengüceklî I. Süleyman bin İshâk'ın da sikkeler darp ettirdiklerini doğrulamaktadır. Tümü bakır olan bu sikkelerin Anadolu'da basılan birçok çağdaş Türk paraları gibi özellikle Bizans sikke ikonografisinden etkilendiği görülmektedir. Yine söz konusu sikkeler bize bu Türk beyliklerinin kimin tâbiyyetinde olduklarını göstermeleri açısından da değerli bilgiler sunmaktadır.

Ayrıca belirtmeliyiz ki araştırmamızda kullanılan sikkelerin çoğunluğu Avrupa'daki saygın müzayedelerde satışa çıkarılmış olup, bunların Avrupa'ya nasıl götürüldüğü ayrı bir tartışmanın konusudur. Bu araştırma ayrıca, yapılacak yeni saha çalışmaları, arkeolojik kazılar, müzelerin envanterinde bulunan ve depolarında henüz kimliklendirilmeyi bekleyen sikkeler üzerine yapılacak projeler ile Anadolu Türk nümismatik tarihine dair yeni verilere ulaşılabileceğini göstermesi açısından da önemlidir.

KAYNAKÇA

- Algaç 2003 Şeyda Algaç, “Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Kütüphaneler, Kitap Koleksiyonları ve Telif Edilen Eserlere Kısa Bir Bakış”, *Sanat Dergisi*, Sayı: 3, s. 115-123.
- Alptekin 1985 Coşkun Alptekin, “Saltuk Sikkeleri”, *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 18/1, Erzurum, s. 293-296.
- Album 1998 Stephen Album, *A Checklist of Islamic Coins*, İkinci edisyon, Santa Rosa.
- Angold 1997 Michael Angold, *The Byzantine Empire 1025-1204*, New York: Longman.
- Artuk 1974 İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, II, İstanbul: İstanbul Millî Eğitim Basımevi.
- Artuk 1993 İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri*, İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Beihammer 2011 Alexander D. Beihammer, “Defection across the Border of Islam and Christianity: Apostasy and Cross-Cultural Interaction in Byzantine-Seljuk Relation”, *Speculum* 86, s. 597-651.
- Bendall 1977 Simon Bendall, “The mint of Trebizond under Alexius I and the Gabrades”, *Numismatic Chronicle*, 17 (137), s. 126-136.
- Bosworth 1996 Clifford Edmund Bosworth, *The New Islamic Dynasties, A Chronological and Genealogical Manual*. New York: Columbia University Press.
- Brand 1968 Charles M. Brand, *Byzantium Confronts the West 1180-1204*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Butak 1947 Behzat Butak, *XI. XII. XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları*. İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Casanova 1896 Paul Casanova, *Numismatique des Danichmendites*, Paris: C. Rollin et Feuadent.
- Grierson 1999 Philip Grierson, *Byzantine Coinage*, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Gürbüz 2002 Osman Gürbüz, *Saltuklular*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Hasluck 1929 Frederick W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, I-II, Oxford: Clarendon Press.
- Hendy 1999 Michael F. Hendy, *Catalogue of Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection (DOC)*, IV/i, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Türkleşme Sürecinde Kuzey-Doğu Anadolu'da İlk Sikke Basım Faaliyetleri

- Hennequin 1985 Gilles Hennequin, *Catalogue des monnais musulmanes de la Bibliothèque Nationale. Paris: La Bibliothèque.*
- Kardeşlik 2010 S. Kardeşlik, “Vakıflar Halı Müzesinde Selçuklu ve Selçuklu Geleneğindeki Halılarda Kozmolojik ve İkonografik Boyut”, *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, 2, İstanbul, s. 73-90.
- Kazvîni 2015 Hamdullâh Müstefî-i Kazvîni, *Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, ed. Erkan Göksu, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Kazvîni 2018 Hamdullâh Müstefî-yi Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kazvîni 1913 Hamdullah Mustawfi Kazvîni, *The Tarikh-i Guzida or 'Select History' of Hamdullah Mustawfi al-Qazwini*, Ed. E. G. Browne and R. A. Nicholson, Leiden: Brill.
- Khoniates 1995 Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Çev. Fikret İşıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Lane-Poole 1877 Stanley Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, III, London: British Museum.
- Leiser 1995 G. Leiser, “Saltuk Oğulları”, *EP*, VIII, s. 1001.
- Lowick 1985 Nicholas. M. Lowick, “The Religious, The Royal, and the Popular in the Figural Coinage of the Jazira”, *The Art of Syria and the Jazira, 1000-1250*, Ed. J. Raby, Oxford, s. 159-170.
- Mıynat 2017 Ali Mıynat, *Cultural and Socio-Economic Relations Between the Turkmen States and the Byzantine Empire West with A Corpus of the Turkmen Coins in the Barber Institute Coin Collection*, Basılmamış Doktora Tezi, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, CAHA, College of Arts and Law, the University of Birmingham, Birmingham.
- Nishâpûrî 2001 Zahîr al-Dîn Nîshâpûrî, *The History of the Seljuq Turks from the Jâmi' al-Tawârîkh (An Ilkhanid Adaptation of the Saljûk-nâma of Zahîr al-Dîn Nîshâpûrî)*, Ed. C. E. Bosworth. Surrey: Curzon. Türçe tercümesi: Zahîrî'd-dîn Nîşâbûrî, Selçuknâme, çev. Ayşe Gül Fidan, İstanbul: Kopernik Kitap, 2018.
- Özaydın 2003 Abdülkerim Özaydın, “Mahmud bin Muhammad Tapar”, *DİA*, XXVII, s. 371-372.
- Özaydın 2009a Abdülkerim Özaydın, “Saltuklular”, *DİA*, XXXVI, s. 54-56.
- Özaydın 2009b Abdülkerim Özaydın, “Sencer”, *DİA*, XXXVI, s. 507-511.
- Özme 2004 Adil Özme, “Mengücek Beyliği Sikkeleri”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 13/1, Nisan 2004, s. 95-105.
- Redford 2013 Scott Redford, “Mamâlik and Mamâlik: Decorative and Epigraphic Programs of Anatolian Seljuk Citadels”, *Cities and Citadels in Turkey: From the Iron Age to the Seljuks*, Ed. S. Redford and N. Ergin, Leuven-Paris-Walpole, MA. s. 305-346.

- Sakaoğlu 2016 Necdet Sakaoğlu, *Yitik Bir Anadolu Beyliği, Mengücekoğulları*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Schlumberger 1878 Gustave Schlumberger, *Numismatique de l'orient latin*, Paris.
- Shukurov 2004 Rustam Shukurov, "Christian Elements in the identity of the Anatolian Turkmens (12th-13th Centuries)", *Christianità d'Occidente e Christianità d'Oriente (Secoli VI – XI)*, Spoleto: Fondazione Centro italiano di studi sull' Alto Medioevo, s. 707-764.
- Sümer 1990 Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şentürk ve Johnson 1994 Şennur Şentürk ve Brian Johnson, *Asya'dan Anadolu'ya İnen Rüzgâr, Beylikler Dönemi Sikkeleri / The Wind Blowing from Asia to Anatolia, An Exhibition of Beylik Period Coins*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tevhid 1903 Ahmed Tevhid, *Takvim-i Meskûât-i Kadime-i İslâmiye Kataloğu*, IV, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Topraktepe 2009 Ersel Topraktepe (ed.), *Sikkeler Ne Anlatır? Ortaçağ Anadolu Sikkelerinde Simgeler ve Çokkültürlülük / What the Coins Tell Us? Symbols and Multicultural Aspects in Medieval Anatolian Coins*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Turan 1993 Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan 2002 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ünal 2015 Ceren Ünal, *Bizans Sikkelerinde Kutsal Kişi Tasvirleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Vryonis 1971 Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley: University of California Press.

İnternet Siteleri:

- <http://www.acsearch.info/search.html?id=1520419> (Siteye giriş: 10.01.2019)
- <https://www.acsearch.info/search.html?id=3263014> (Siteye giriş: 10.01.2019)
- <http://www.acsearch.info/search.html?id=865376> (Siteye giriş: 10.01.2019)
- <https://www.acsearch.info/search.html?id=4704063> (Siteye giriş: 10.01.2019)
- <http://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=23199> (Siteye giriş: 10.01.2019)
- <http://numismatics.org/collection/1976.154.1?lang=tr> (Siteye giriş: 10.01.2019)

SUMMARY

Following the defeat at the battle of Manzikert (1071) of the Byzantine army by the Seljuk Turks and then the First Crusade, a number of Turkmen emirates and Latin principalities were established in the eastern Mediterranean while the Byzantine Empire receded towards western Anatolia and the coastlines of Asia Minor. From this time, Byzantium were unable to resist the flow of the Turks into the region and a new transition period began. After the advent of new settlers, political, economic and cultural borders changed, and the 'balance of regional powers' shifted considerably in the eastern Mediterranean. The Seljuk sultans were initially confined to the southern part of Anatolian plateau. Then the Danishmendids' control extended to Ankara, Çankırı and parts of the Pontic range centred on Niksar; and comprised cities of Amasya, Sivas, Tokat and others in the north of the Anatolian plain, the Malatya plain, and part of Cappadocia. The Artuqid dynasty dominated over al-Jazīra, including the core cities of Hişn Kayfā, Mārdīn, Amid and others. Another Turkmen dynasty the Zangids possessed the commercial cities Damascus, Mosul, and Aleppo that was taken from the Seljuks of Syria in 623/1229.

In the north, just south of Trebizond, there were two small Turkmen emirates: Saltuqids and Mengujekids. The Saltuqids have been accepted as one of the earliest Turkmen principalities founded just after the Battle of Manzikert by most of historians. The sovereignty of the dynasty expanded, apart from the capital of Erzurum, to Bayburt, Şebīn Karahisar, Terdjān, İspir, Oltu, Midjingerd, and sometimes Kars. As for the Mengujekids, this Turkmen dynasty does not appear in sources until 512/1118. In the mid-twelfth century, the Mengujekid Turkmen principality was divided into two branches between two brothers: one was ruled from Divriği by the younger brother Sulaymān (536-570 / 1142-1175), the other was centred in Erzincan under the rule of Dā'ud (536-560 / 1142-1165). The latter became a cultural centre and obtained a reputation under the long reign of Bahrām Shāh (560-622/1165-1225). Short after Bahrām Shāh's death the Mengujekid's territory was annexed by the Seljuk Sultan 'Alā' al-Dīn Kay-Qubād while the Divriği branch continued until the Mongol invasion as vassal of the Seljuks of Rūm. Another small branch, at Kemah, whose origin is unknown, also ended at the same time as that of Erzincan.

In this period, the social, cultural, military and economic life of the Turks intertwined with the native culture and heritage of Greeks, Armenians and Syrians living in their territories. As the history of that multicultural environment can best be understood and explained through the coin evidence, a big part of my study will cover numismatic evidence with the new findings belonging to the Saltuqid and Mengujekid maliks. The copper coin production begins in medieval Muslim Anatolia in the first decades of the twelfth century. In the light of the extant numismatic evidence, the earliest Muslim coins struck by Seljuk Sultan Mas'ūd I (510-551 / 1116-1155), Danishmendid Amīr Ghāzī (497-528 / 1104-1134), Saltuqid rulers Diyā' al-Dīn Abū al-Muzaffar Ghāzī (518-526 / 1124-1132), and 'Izz al-Dīn Saltuk II bin 'Alī (526-563/

Ali MIYNAT

1132-1168) and Mengujekid Sulaymān bin Ishāq (536-570 / 1142-1175) in medieval Anatolia prominently reflect the Byzantine influence. These copper coins also explores a Turkish Muslim-Anatolian Christian encounter that is inscribed in a group of quite unexpected adaptations of old and established motifs with Christian themes on the Turkmen coins struck in Anatolia, from circa the 1120s.